

İnsanların qanun qarşısında bərabərliyi

Hüquqi normalar, bütün insanların qanun qarşısında bərabərliyini elan edir və onu həyata keçirir. Beləliklə də, o, insanların subyektiv, fərdi keyfiyyətlərini nəzərə almır, onların mənəvi göstəricilərindəki fərqlərə məhəl qoymur. Bu prinsip özü-özlüyündə mütləq və ədalətli olub, real həyatda kimlərsə hüquqi cəhətdən imtiyazlı olmasına yol vermir, deməli, ümumi sivil planda məqbul hesab edilməlidir. S.Xəlilov bu münasibətlə haqlı olaraq yazır: "İctimai normalara, hüquq qaydalarına hamılıqla əməl olunanda, hər bir adam öz fəaliyyətinin azadlıq çərçivəsini müəyyənləşdirmək imkanını qazanır. Yeni qanunla məhdudlaşdırılmayan hər şey azadlıq".

Hər bir cəmiyyətdə insanlar şüurlu ictimai varlıq kimi fəaliyyət göstərdiyindən, onlar öz davranış və hərəkətlərində azad birgəyaşayış qaydalarını və hüquqi normaları nəzərə alırlar. Bu mənada, hüququn əsas prinsipi insanların sakit və azad yaşayışını təmin etməkdir. Odur ki, onlar öz zəkalarına arxalanmaqla müəyyən hüquq qaydaları yarada bilərlər.

Fəlsəfə elmləri doktoru Qərib Allahverdiyev yazır: "Hüquqa yalnız zahir tənzimləmə vasitəsi kimi yanaşdıqda, onun yerinə yetirdiyi funksiyaları tam dolğunluğu ilə anlamaq mümkün deyildir. Əslində, hüquq təkcə xarici tənzimləmə ilə məhdudlaşmış, o, insanların daxili və mənəviyyətinə dərin nüfuz edir. Hüququn əxlaqiliyinin təhlilində bu məqam mütləq nəzərə alınmalıdır. Hüququn əxlaq ilə yaxınlığı və ona nüfuz etməsi, Şərqi həyat tərzi üçün daha səciyyəvidir. Burada insanların bir-birinə münasibəti Qərbdə olduğundan fərqli olaraq, ümumcəmiyyət miqyası kəsb etmir. Onlar daha çox şəxsi planda çıxış edir və iki tərəfin əlaqəsi kimi özünü göstərir. S.Xəlilov haqlı olaraq yazır ki, belə münasibətlər şəbəbəsi hüquq normalarına yox, daha çox əxlaqa və ənənəyə söykənir. Məhz bunun nəticəsi kimi, Şərqdə hər bir fərd özü üçün lokal mühit yaratmalı və azadlığını buradakı münasibətlər daxilində ifadə etməli olur."

Əlbəttə, qeyd olunan vəziyyət öz həddini aşdıqda, fərd ilə ictimai həyat və dövlət arasında fərqləri dərinləşdirir, buna görə də, o, normal demokratik cəmiyyətlər üçün məqbul hesab olunmur. Lakin bu fakt, Qərbdə olduğu kimi, müasir Şərqi ölkələrinin hüquq sistemində də əxlaqi məqamların xüsusi çəkisinin durmadan artdığını istisna etmir. Bu meyil milli müstəqillik əldə etmiş ölkələrdə daha aydın hiss olunmaqdadır. Son illərdə Azərbaycanda gedən hüquqi islahatların mahiyyətinə nəzər saldıqda, bunu yəqin etmək olar. Milli dövlətçilik institutlarının fəaliyyəti təkmilləşdikcə, həm qəbul olunmuş qanun-

ların mənəvi-əxlaqi əsasları artır, həm də ictimai şüur yüksəlir və insanların qanunlara münasibəti dəyişilir, onların hüquq mədəniyyəti inkişaf edir. Vaxtilə H.Qrosi göstərdirdi ki, azad və ağıllı insan öz təbiətinə uyğun fəaliyyət göstərmir, bunun günahı onun tərbiyəsində və ictimai institutların qüsurlu olmasındadır. Buna görə də, insanlar elə tərbiyə etmək, ictimai institutları elə keyfiyyətdə formalaşdırmaq lazımdır ki, insanın azad və ağıllı təbiəti öz haqqını qazansın, insanların birgəyaşayışı azad və rəsonal olması ilə səciyyələnsin.

Fəlsəfə elmləri doktoru Qərib Allahverdiyev yazır: "Ümumilikdə götürdükdə, hüquqi normalar və əxlaq normaları cəmiyyətin inkişafı gedişində əldə olunmuş sosial təcrübənin, müsbət mənəvi keyfiyyətlərin və birgəyaşayışın səmərəli formalarının gələcək nəsillərə ötürülməsi kimi çox vacib funksiya yerinə yetirir. Bu aspektdə götürülən nəsillərin varisliyi prosesinin əsas nəticələrindən birini həmin normaların məcburi xarakterli göstərişləri kimi fəaliyyət göstərməsi deyil, insanların daxili ələminə və mənəviyyətinə nüfuz etmiş könüllü yerinə yetirilən qaydalar məcburuna çevrilməsi təşkil edir. Əlbəttə, bu, çox uzun davam edən və təcridi baş verən prosesdir, onun sonu bəşəriyyətin mənəvi idealını əks etdirir."

Müasir cəmiyyətdə milli dövlətçiliyin inkişafı və milli tərəkürün, özünüdərin formalaşması, hüquq normaları ilə əxlaq normalarının yaxınlaşmasına, başqa sözlə deyilsə, hüququn əxlaqiliyinin artmasına əlverişli şərait yadır və onun reallaşmasını sürətləndirir. Hazırda ictimai münasibətlərin bütün sahələrində hüquqi normaların tənzimləyici rolunun genişlənməsi heç də əxlaq normalarının təsir dairəsinin azalması demək deyildir, əksinə, indi hüquqi normaların öz daxili məzmununa mənəvilik, əxlaqlıq ölçüləri getdikcə daha çox nüfuz etməkdədir. Digər tərəfdən, əxlaqi baxımdan bəraət qazandırılan hər bir davranış və hərəkət, eyni zamanda, hüquq düşüncəsi səpgisində mənalandırılır və dəyərləndirilir. Qeyd olunan özünəməxsus yaxınlaşma və bir-birinə nüfuz etmə prosesində əsas meyar rolunu insanın son məqsəd kimi qiymətləndirilməsi, onun hüquq və azadlığının vəhdətdə götürülməsi oynayır. Deyilənlərdən, belə nəticə çıxarmaq olmaz ki, artıq müasir cəmiyyətdə fəaliyyətə və davranışlara verilən hüquqi qiymət ilə əxlaqi qiymətin hər biri özünün fərqliliyini və spesifikasiyini itirmişdir. İndinin özündə də cəmiyyətdə sözügedən iki növ sosial normanın tutduğu yer və oynadığı rol eyni deyildir. Bu baxımdan, konservativ və demokratik rejimə malik olan dövlətlər bir-birindən daha çox fərqlənir. Bununla yanaşı, eyni bir ictimai quruluşun öz daxilində də əxlaq və hüquq normaları müəyyən müxtəlifliyi bildirir. Qeyd olunan məqam bununla izah edilməlidir ki, hələ də cəmiyyətdə yüksək mənəviyyətə əsaslanan birgəyaşayış qaydaları bütün

insanların daxili varlığına, gündəlik həyat normasına çevrilməmişdir. Buna görə də, məcburetməyə və qorxu mexanizminin tətbiqinə zərurət qalmaqda davam edir. Sonuncular isə, bir qayda olaraq, hüquq normalarında əks olunur. Onların tətbiqinin məhdudlaşdırılması və imtina edilməsi isə, müasir cəmiyyət üçün əlavə problemlər yaranmasına gətirib çıxardır.

Hüquqi normalarda əxlaqiliyin dərəcəsi, burada azadlıq ideyasının necə əks etdirilməsi onun fərdi və ictimai maraqlara uyğun gəlməsi səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Bu, ani baş verən akt olmayıb, daim təkmilləşməkdə olan proses kimi çıxış edir, yəni cəmiyyətdə hüquq sistemi yeniləşdikcə, hüquqi dövlət quruculuğu vəzifələri həyata keçirildikcə, o da təcridən intensivləşir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir hüquq nəzəriyyələrində hüquq ilə əxlaqın münasibətləri, xüsusilə də, hüququn əxlaqiliyi problemi birmənalı izah olunmur. Bu baxımdan olan fikir ayrılıqları aşağıdakı kimi üç cür qruplaşdırılır. Birinci mövqeyin tərəfdarları iddia edirlər ki, hüquqda əxlaqın minimum təmsil olunması kifayətdir. Yəni hüquqi normalar özündə yalnız ən ümumi və hamı tərəfindən qəbul edilən əxlaqi dəyərləri ifadə etməlidir. Hüquqşünasların ikinci qrupu bir qədər irəli gedir və göstərir ki, hüququn əxlaqiliyi, konkret olaraq, onun aşağıdakı səkkiz tələbə cavab verməsi deməkdir: ümumilik, bəyan olunma, geriye tətbiq edilməmə, aydınlıq, ziddiyyətin olmaması, şikayət vermənin mümkünlüyü, zamanca davamlılıq, fəaliyyət ilə rəsmi elan olunanların uyğun gəlməsi. Nəhayət, üçüncü baxışın tərəfdarları (bunlar, əsasən, hüquqi pozitivizm ətrafında birləşirlər) hüququn əxlaqilik meyarlarından qiymətləndirilməsini rədd edirlər. Onların fikrincə, hüquq sistemi hüquqi normaların effektiv həyata keçirilməsi deməkdir ki, burada əxlaqlı meyarının əhəmiyyəti yoxdur.

Qeyd edək ki, normal cəmiyyətin çox mühüm göstəricilərindən biri burada hüquq ilə əxlaq arasında səmərəli qarşılıqlı təsirin olmasıdır. Bu, onlar arasında uyğunluğun təmin edilməsini, ziddiyyətə yol verilməməsinə nəzərdə tutur. Bu baxımdan, S.Xəlilovun aşağıdakı fikri haqlı görünür: "Cəmiyyətin elə təşkilatı strukturu, elə ictimai dəyərlər və meyarlar sistemi optimal sayıla bilər ki, şəxsi mənafe ilə ictimai mənafe, əxlaqla hüquq arasında ciddi ziddiyyət ortaya çıxmıyın, insanların vicdan azadlığı hər hansı formada məhdudlaşdırılmıyın".

Hüquq ilə əxlaqın vəhdəti, əslində, ayrılıqda götürülmüş fərd ilə ümumi cəmiyyətin bir-birilə ahəngdarlığının yaranmasına xidmət edir. Qeyd olunan vəzifənin reallaşdırılması, insanın həyatında və cəmiyyət miqyasında hüququn və əxlaqın yerinin, rolunun və əhəmiyyətinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsini tələb edir. Burada nəzərdə tutulmalı olan başlıca cəhət budur ki, hüquqi nor-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

malar, ümumilikdə, ictimai münasibətləri tənzim edən əsas vasitədir. Lakin hər bir insan öz həyat fəaliyyətinin özünəməxsusluğu ilə seçilir. Burada onun şəxsi əxlaqi keyfiyyətləri, mənəvi amalı və ideya inamı çox mühüm yer tutur. Sonuncular hüquq normalarının təsir dairəsindən kənar olub, əxlaq sferasına aiddir.

Burada hüququn əxlaqiliyini ifadə edən başqa bir cəhət üzərində də dayanmaq lazım gəlir. Söhbət ondan gedir ki, əxlaqi meyarların və mühakimələrin təsiri nəticəsində hüquq normalarında insan azadlıqlarının normal həddə daxilində məhdudlaşdırılması göstəricilərinə müəyyən düzəlişlər və əlavələr edilməsi zəruridir. Bu qəbildən olan dəyişikliklər bizim yanaşdığımız, kontekstdə ona görə mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, onlar hüquq düşüncəsində və hüquq normalarının məzmununda mənəvi dəyərlərin artmaqda olan rol oynadığını göstərir. Məhz sözügedən məqam hüquq normalarını əxlaqi kriteriyalara uyğunlaşdırmaq, onlar arasında ziddiyyətə rol verməmək üçün həyata keçirilən səmərəli vasitə kimi çıxış edir.

Bütün bunlar sübut edir ki, müasir hüquq sistemində əxlaq, sadəcə, ideya kimi iştirak etmir, o, hüquq normalarının real məzmununa nüfuz etməkdədir. Hazırda əxlaqi meyarlar və ölçülər təkcə normativ sənədlərdə deyil, həm də hüququn digər tərəflərində (dövlətin qəbul etdiyi müxtəlif qanunlarda, məhkəmə qərarlarında və s.) getdikcə, daha aydın ifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünyada qəbul olunmuş ümumi hüquq normalarında çox ciddi irəliləyişlər baş verməkdədir ki, onlar da hüquqda əxlaqiliyin artmasına stimullaşdırıcı təsir göstərir. Hazırda baş verən qloballaşma və inteqrasiya prosesləri, dövlətlər arasında hərtərəfli əməkdaşlığın möhkəmlənməsi fonunda həm də hüquq və azadlıqların anlaşılmasında mövqelərin yaxınlaşması meyli özünü göstərir. Bunun nəticəsində, regional və beynəlxalq miqyaslı ümumi hüquqi sənədlər qəbul olunur ki, bunlarda mənəvi və əxlaqi məzmun əhəmiyyətli yer tutur. Digər tərəfdən, müasir dövrdə formalaşan yeni əxlaq nəzəriyyələri, getdikcə daha çox rəsonal məzmunla təmamlanır, onlarda ümumi xarakterli normalar geniş yer tutur. Bu nəzəriyyələr maarifçilik ənənələrinə əsaslanmaqla, başqalarının fikri və rəylərinə hörmətlə yanaşılması ilə diqqəti cəlb edir. Həmin meyil də hüququn əxlaqiliyinə təkan verən mühüm amil rolunu oynayır. Hər bir sivil cəmiyyətdə ictimai münasibətlərin müxtəlif tərəfləri hüquq normaları vasitəsilə tənzim olunur. Bununla yanaşı, göstərilməlidir ki, həmin normalar təkbaşına deyil, əxlaqi məzmun ilə zənginləşdikdə, daha yüksək səmərə verir. Bu halda, insanın onlara əməl etməsi kənar məcburi qüvvənin təsiri ilə deyil, öz daxili tələbatının nəticəsi kimi çıxış edir. Beləliklə də, onun azadlığına geniş imkanlar açılır.

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru